

היינריך בל : בארצנו זו

ישבנו בשתיקה עגומה במונית בדרך לתחנת-הרכבת. השעה היתה קרובה לחצות. פגישתנו הכזיבה. הנוסע ציפה לכך שאמסור לו עובדות לדיוקן על הרפובליקה הפדרלית, אבל לא היה ביכלתי למסור במדויק על ארץ בלתי-מדויקת כל כך. אפילו איינשטיין לא היה יכול למצוא נוסחה למכלול ההטרוגני הקרוי בשם הרפובליקה-הפדרלית-הגרמנית. אחת משאלותיו של אורחי היתה: „מאיזו בחינה האנשים שונים כאן מאלה של 1933?” עניתי לו: „משום בחינה, כמוכך, ואחר תיקנתי והוספתי: „מבחינה כלכלית הם מבוססים יותר משהיו הבריות או“. על השאלה: „האם יש עדיין נאצים בארץ הזאת?” השיבתי לאמור: „ודאי. האם אתה חושב שסתם תאריך, 8 במאי 1945, יכול היה לשנות בני-אדם?”

עכשיו היינו במונית בדרך לתחנה ורעיון עלה בדעתי. בחינת חיוק לדברים שהשיבתי על שאלות שהוצגו לפני כמה שעות: „בארץ הזאת לעולם לא תשמע אדם אומר שגרמניה הובסה. תמיד תשמע את המלה, התמוטטות“. התקופה ממאי 1945 עד לרפורמה במטבע נרמזת בלשון, אחרי ההתמוטטות. או, מתוך סקירה-לאחור, קוראים לה, לפני הרפורמה במטבע. התקופה מ-29 ביוני 1948 עד היום נקראת, לאחר הרפורמה במטבע. לשון-הדיבור מקצרת עוד יותר; אומרים: לפני המטבע' או אחרי המטבע'. ובחוש שאינו מחטיא, מוסב הביטוי, לפני המטבע' גם על תקופת המלחמה, שבה היה הכסף ניתן כמטר. אנו חיים בשנת שתיים-עשרה לאחר המטבע. לפני ההתמוטטות היתה לנו התקופה הנאצית, שהיא מצדה נחלקת לשש שנות שלום ושש שנות מלחמה. מן-הסתם עדיין זכור לכם מלימודי ההיסטוריה בבית-הספר שהכל נחלק למלכויות של X ו-Y, למלחמה ולשלום. לפני התקופה הנאצית היתה הרפובליקה הוויימארית. הנחלקת על-פי תקופות כהונתם של הנשיאים השונים; לפני הרפובליקה הוויימארית — אבל בכך הרי נרחיק יותר מדי לתוך ערפלי הזמן. העובדה שנולדתי ב-1917, נתין לקייזר הגרמני, נראית לי מוזרה יותר מאשר אילו היה אבי סח לי בתכלית הרצינות שלקח חבל במלחמה הפונית השלישית. ממש בלתי-מציאותי...”

האורח לא ענה. נהג המונית גם הוא החריש. זעף היה; שלש שעות המתנה לנוסע, אחרי-כן נסיעה עלובה של חמישה מארקים והסיכוי להמתנה של עוד שלש שעות — די בזה לעכור את רוחו של כל אדם. המוניות אינן מקובלות על הבריות בארצנו זו, ממש כטלפונים וכפנקסי-המחאות; עדיין ניחוח של פורנות נודף מן המוסדות המועילים האלה. בארץ הזאת בני-אדם יוצאים לערב של שתייה ועליצות בלי שיתנו דעתם על ארנקיהם, אבל אחרי-כן יעמדו דאוגים ומכוערים ויחפו לחשמלית האחרונה וכשהם מרעידים בתחנות-החילופים, יפיגו את רוחם הטובה,

שנקנתה בכסף מלא, אף כי ההבדל בין החשמלית לדמי המונית כמעט אינו עולה על מחירו של חצי בקבוק יין. בארץ הזאת אדם ש"מוציא לראווה" פנס־המחאות קרוב לוודאי שייחשב אמיד. עם זאת הרי פנס־המחאות עולה רק שבעים־וחמישה פניג, וחמישים ההמחאות שהוא מכיל מועילות מאד באותו ספורט הכרחי לכל "ירוק" שרוצה לרכוש לו אשראי של אמוץ. ספורט זה קרוי: "גלגל את חשבונך". אם גילגלת אלפיים מארק חמישים פעם הרי הם מסתכמים במאה־אלף, וזהו כבר מחזור מכובד. כל שעליך לדעת הוא רק איך לגלגל את חשבונך: אחורה וקדימה, קדימה ואחורה. העיקר הוא רק שלא להניח לבועה שתפקע. אין פלא שבארץ שבה עדיין משפטים־קדומים עתיק־ימים נגד חשבון ומתימטיקה יכולים להתקבל בחברה, המתמידים באותו ספורט יש להם סיכוי מסוים להצלחה. לשווא הומצא לוח־הכפל; הכשרון לחשב נחשב חסרון כמעט. מה יקרה בארץ הזאת אם אי־פעם יודע הדבר שגיתה היה טוב בחשבון!

הרחובות היו שוממים מאדם אותו ליל ספטמבר; רק מספר כלי־רכב עירוניים היו בתנועה. בלאט סבבו הגלילים של מכוניות־המטאטא; חרש המו המנועים של מכוניות הריבוץ. האורח שלי הציע לנהג סיגריה. הלז לקח ואמר תודה. הוא לעולם לא היה מציע סיגריה לנוסע שלו — ואולי הבחנה זו היא חלק של נוסחה אפשרית. לא מתוך קמצנות, כמובן, אלא מפני שברגע זה הנוסע מסמל לגביו משהו שבארץ הזאת סוגדים לו ובזים לו בעת־ובעונה־אחת — לקוח. במונחים כלכליים, צרכן. אנחנו עם של צרכנים. עניבות וקונפורמיזם, חולצות־ספורט ונוץ־קונפורמיזם — כל דבר יש לו לקוחות משלו. החשוב ביותר הוא שיופיע הדבר — ויהיה מה שיהיה, אם חולצת־ספורט ואם קונפורמיזם — בלבוש של מוצר בעל שם מסחרי. יש כאן צרכנים החסרים את החוש ואת הנסיון הדרושים כדי לדון את האיכות בעצמם. מתוך כך הם דורשים איכות־באחריות. אבל איכות־באחריות עולה ביוקר. כל מי שרוצה להיכנס לעסק של מכירת־פירות יכול להיות בטוח בכך שאת התפוחים היקרים יותר יקדים למכור. אילו החליף את תווי־המחיר וסימן את התפוחים של ארבעים פניג במחיר של שמונים, ולהפך, מסתבר שאת התפוחים העלובים, שמחירם גבוה יותר, היה מוכר ביתר־קלות מאשר את הטובים הנמכרים בזול. שהרי איון עקרת־בית צעירה היתה לומדת ליטול תפוח בידה ולבדוק מה טיבו? גם הבחנה זו היא אולי חלק מן הנוסחה הרחבה יותר.

בדריכות חיפיתי לרגע שתיפנס המונית שלנו לרחוב שבו עליה לעבור בדרכה אל תחנת־הרכבת. כאן הבניינים מסריחים מרוב קדושה ורוממות־ערך; כאן בנו באבן הטובה ביותר במיטב הסגנון של "האסיפה הלאומית", והסיסמה היתה: "אין דבר מוצק יותר מזה". שלטון ובנין אחד הם, וברחוב הזה אפשר לראות בביורר מי בנוי הבתים בארץ הזאת. נהג־מונית כשהוא עובר כאן הריהו מקפיד להציץ עוד פעם בנעליו, בגדיו ופניו של הנוסע בטרם יערוב את לבו לפלוט את ההערה הרגילה — ביטוי שטבעו התושבים למראה הבניינים האלה: "הכל בנוי בפסף שלנו".

אותו ליל ספטמבר חמים יצא הנהג שלנו סוף־סוף מגדר שתיקתו הזועפת; ביטויו שלי מדויק היה עוד יותר מן המימרה העממית: „הנה הכסף שהוציא אבא שלי על ביטוח־חיים במשך ארבעים שנה“.

אבל הגרמנים הם עם מאריך־רוח — ויכול אתה לעמוד על כך בתתך אל לבך כי, להוסיף עלבון על רוגג, הארמונות האלה מוארים בלילה. אור צהוב ורך משווה לדלתות־הנחושת ולמזוזות־החלונות זיו של רוממות־ערך המצדיק את מחיר הקילוף־ואטים. חזית הבניינים מעוטרת סמלים דתיים; וזאת, להפיס את דעתו של ה־"genius loci". או אולי מוטב שאומר: להעלות לו מס? האם הקדושים מקבלים את המנחה? האם יש נושא טוב לפיסול מונומנטלי יותר מפריסטוף הקדוש הנושא על זרועותיו את ישוע התינוק המחייך ומעבירו במים זדונים? חוץ מזה הרי כריסטוף הקדוש הוא קדושם של נהגים, והיכן תמצא נהג שאינו מבוטח? הנה כי כן, העסקים משולבים עם הדת, חובות ההתהדרות עם החובה לעודד את האמנויות — ויתר על כן, הרי זו דרך נאותה להדגים את הבזו הראוי לאמנות מופשטת, מתנוונת, שבעה במהלומה אחת! הרי זה באמת מוצלח. האורח שלי מחוץ־לארץ נפתע בעברו על־פני רובע שלם של ארמונות מוארים באור־יקרות שכזה באמצע הלילה. „איזה טפסרים מנהלים איזה גלילות של איזו קיסרות מן הבניינים האלה?“ שאל.

„בביקורך הבא בגרמניה“, אמרתי, „אולי תשאל איזה מומחה־לכספים מהי הנוסחה המסתורית שעל־פיה מצאו אנשים מסוימים ש־100 המארק שלהם הפכו להיות שבעה, ואילו אחרים מצאו ש־100 המארק שלהם הפכו להיות 5.000 או יותר. הוא ינסה להכניס בראשך את הדעה שפסף הוא ענין ראציונלי בלבד. האנשים שאינם מאמינים בנס של כיכרות־הלחם לא יוכלו להסביר לך את הנס של גניבת הכיכרות. מורים יוסיפו להרביץ בילדינו אותה נוסחה מגוחכת של $2 \times 2 = 4$, ויחנכו אותם לנהוג בחסכון. כפי הנראה, אותו ממציא קדמון של לוח־הכפל לא היה לו מושג בנסים. האם אפשר הדבר שהנס הגרמני מבוסס על הנוסחה אינסוף=7?“

נהג־המונית החל לגלות סימנים של עצבנות. הוא עבר על גבול המהירות המותרת ומיהר אל התחנה כאילו אץ להיפטר מאתנו. התחנה שוב לא היתה עוד רחוקה ביותר. נוסעים מסוג־אלה שבאזניהם לא יוכל להשמיע את דעתו על בנייני־המידות, כאשר ישאלו אותם על כללי־היסוד של הרפורמה במטבע, הרי ישיבו כי במזרח־גרמניה נשאר לגלמים עוד פחות כסף אחרי פירות המטבע שלהם. אלו הן הנחמות שמביאים לנו. אם אי־פעם יהיה עלי לרצות שש שנות מאסר באיזה עוון שהוא, מסתבר שתכריח־לתא יבקש לנחמני בכך שהוא מרצה שמונה שנים באותו עון.

משיצאנו מן המונית ליד התחנה נבהל הנהג למראה דמי־הכיס הנדיבים שנתן לו אורחי — שני מארקים על תשלום של המישה. וזאת מאת לקוח שלכאורה אפשר היה לדבר אליו בלי חשש. האם טעה בנו? כלום לא מוטב היה לו שיבלום את פיו, אחרי הכל? כלום קומוניסטים אנחנו, או שמא הוא קומוניסט בעינינו?

זהירות! לרוע-המזל הפכה חרדתו והיתה להתרפסות. באיזו קפידה הוציא את צקלונו של הנוסע מן הארגז. בארץ הזאת מעריכים את הנדיבות לא יותר מאשר את החסכנות. שאלת הממון כרוכה ברגשנות הרבה. גם אין הדבר מפתיע בארץ שבה העוני שוב אינו תעודה מיסטית גם לא שלב בדרך למלחמת-המעמדות. אפילו אינטלקטואלים-כביכול דבקים עדיין בציור של הפועל העני, ההגון; הרי אלה שמות-תואר נרדפים למעשה. מכאן אפוא שהואיל והפועלים שוב אינם עניים, הרי ששוב אין עוני בנמצא — ז.א. הפועלים אינם אותם בחורים טובים והגונים כבימים-עברו. ה„אידיאליסט“ הישן מן המעמד הבינוני, זה הקרוי „בעל ההכרה החברתית“, הפך להיות נהלת העבר. ההצלחה היא נושא להערצה ללא-סייגים. הבריות אינם תופסים כמדומה שמש כמו שהפועלים נתמעטה מוסריותם. כך גם אפשר שחלה ירידה מוסרית מקבילה בקרב הטפסרים; אדם המדליק סיגריה בשטר-כסף של מאה מארק הלא יזכה להערצה יותר מאשר לבזו או לשנאה. אם תטעים שבהעלותו באש את שטר מאה המארקים שלו שורף ברנש זה משהו מן החירות. הלא כמשוגע תיחשב. הכסף אינו יכול לשמש אמצעי לחירות במקום שהעוני אין לו שום ריבונות. נותני דמי-כיס פחות-כבוד הם ממש כמקבליו — בארץ הזאת.

הרכבת שבה התעתד הנוסע לצאת כבר היתה מתוקנת לדרך; נוסעים אחדים כבר ישנו; אחרים היו מבלים את שעת ההמתנה בעזרת עתוני-ערב ונקניק חם. לאחר שנכנס האורח שלי לרכבת, מצא את מושבו והוריד את החלון, נשאר עוד כמה דקות, מעטות מכדי שנוכל להמשיך בשיחה שהכויבה כל-כך. ניסיתי לצייר לעצמי מה הוא חושב ומה הוא מרגיש. הוא נולד בעיר הזאת, כאן למד בבית-הספר, וב-1937 הלך בגולה; הוריו נשאר עוד 1939 — בטחונם בהגינות הגרמנית כמעט ועלה להם במחיר חייהם. כעבור שלש שנים — ב-1942 — כבר היית מסכן את חיך אם הבאת מלוא החופן תפוחי-אדמה ליהודי במקום-מחבראו או אם, כשבווי-מלחמה פולני, הייתי נותן נשיקה לבחורה גרמניה במבוי של בית.

נשיקה במבוי של בית, מלוא החופן תפוחי-אדמה, פליטת-פה פוליטית יוצאת-דופן במקלט — די היה באלה. אמי, שידעה לבטא בלשון בוטה את הלקח שלימדוה החיים ואת חמת-רגשותיה, חטאה במין פליטת-פה שכזאת ב-1940, במעמדו של צעיר אחד שאפתני שלא היה חבר המפלגה הנאצית ומעולם לא נתקבל אליה. ואולם בעת ההיא עדיין חדור היה שאפה סתומה, שלאחר-מכן נתרפזה בעשיית קריירה של סמל בצבא. חייה של אמי תלויים היו או לא על חוטה-השערה אלא על חוט מצפוננו של מנהיג-מפלגה מקומי, שכפי הנראה בעליל לא מסר את ההלשנה; לאמיתו של דבר לא היית יכול להכיר באמת את הגרמנים ב-1933 אלא רק אחר-י-כן, לעת תזוית-הנצחון של 1940, כשהומטרו שרביטי-מרשלים כמן-שמיים. ב-1946 נעשה אותו צעיר שאפתני, שהוסיף שנים מעט ואם גם לא חכמה, אחד המועמדים של המפלגה הנוצרית-הדמוקרטית לשלטון העירוני — אחרי הכל, מעולם לא היה חבר במפלגה הנאצית. אותו מנהיג-מפלגה מקומי שהציל את חייה של אמי ודאי כלוא היה אותה שעה במחנה-מעצר. אינני יודע כמה הלשנות העביר וכמה גנו.

רק זאת אני יודע: כשאני פוגש באנשים שהפרתים פעם מנסה אני לזכור מה אמרו וחשבו ב־1940, בשנת הנצחון והגדולה, כשהיתה הבדידות מופלגת ביותר וכאשר יעצנו לאמי שלא תפלוט מפיה הערות פוליטיות במקלט. מאז והלאה דיברה רק בעיניה, בעיניה האפלות והגדולות, שבלי ספק הביעו יותר מפיה. הצעיר השאפתני היה נאחו עווית כמעט כל־אימת שהיתה מביטה בו. אינני יודע אם אי־פעם דנו אדם למיתה בגלל מבט; אין ספק שהיה זה בגדר האפשר.

עוד שלש דקות עד ליציאתה של הרכבת. אין טעם שעדיין אנסה לנסח את מחשבותי. על הרציף שממול היו עוברי־דרך עייפים מחכים לרכבת לאיוו עיר־שדה שכוחת־אל. אולי מן הרציף הוזה עצמו, יצאו היהודים, שב־1942 עדיין בסחו בהגינות הגרמנית, בדרכם לפולין. אף בעת צאתם עדיין לא יכלו להאמין בזוועה, וכי מי האמין? נשיקה במבואו של בית, מלוא החופן תפוחי־אדמה, הערה פוליטית של קלות־ראש במעמד מי שאינם חברי המפלגה הנאצית. לעולם אל תסמוך על אדם ועל נשמתו. צריך יהיה לגלות את לשונן של תחנות־רכבת, לפענח את שירתן של מסילות־ברזל, ללמוד לתרגם את זמר המדרגות העולות אל רציפי־הרכבת: אסירים מדיניים, עבדים רוסיים, יהודים, חיילים, ילדים מוסעים — רבות־מספור הן רגליהם של לקוחים־למוות שנגעו במדרגות האלו. האנשים שעמדו כאן בשעות קיץ חמות של אחר־צהריים, גומעים בעצלתיים לימונאדה פושרת, שבים הביתה ברוגזה מטוילים בלתי־מוצלחים מחוץ־לעיר — גם הם באו להיפרד מבניהם ואחיהם העולים לרכבות־צבא המסיעות אותם אל מותם. מה רצח את יגונם, מה קבר את זכרונותיהם? כמה מועטים בארץ הזאת הפרצופים שניכר בהם כושר היגון והזכירה. נחמה מובטחת למופי־הצער, אך לא לרגזונים. אשה לו פרצה בבכי על הרציף הוזה בזכרה כי מן התחנה הזאת יצא בנה בדרך אל ההרג — אילו קרה דבר זה כי אז היו הבריות טופחים על שכמה כמנחמים, ובסתר היו נותנים בה דופי על שהיא בכינית. חשוב יחשבו בלבם: איך יכול אדם להרשות לעצמו להחזיק בזכרונם של דברים שמלפני שש־עשרה או שבע־עשרה שנה? אותה אשה אילו ניבטה בשויון־נפש בעוד שבע יחידות כבאים עמלות להציל חתול שהתחלק מצינור־ביוב הרי היו רואים בה מרשעת זקנה ומסוכנת. חייב אתה להגיב במסגרת הדפוסים המקובלים של הרגשנות; אם לא, הרי אתה נחשב מסופן. אשר לשכניך שנספו — זכרם של אלה אינו כדאי בניד־עפעף. על־מנת לטפל בזכרונות כאלה, ובאנשים העשויים לנסות ולעוררם, המציאה הפסיכולוגיה נשק רצחני העומד לרשותו של כל אדם: המלה „טינה“. כספין היא ננעצת בחוזהו של כל אדם המעז לגלות רגשות כנים. כדי להינצל מן הנשק הרצחני הזה, מתנהלת הפלה מתמדת של זכרונות ורגשות; בגלל הגרידה הזאת שאינה פוסקת נראים כאן הפרצופים גבובים כל־כך. רק בבת־חולים הבריות בוכים או צוחים. אטימות־רגש ורגשנות שולטות בשוק המספק מוצרים שיכול הלב להיצמד אליהם: סמלי־מזל בכל גודל ובכל מחיר, החל מפוחצי הקיפודים המצויים־בכל וכלה בבנייני־המשרדים החדשים, רבי־הרושם. יורדים מחירי הלב והמצפון; עולים מחיריהם של הדברים שאדם

צריך להם באמת. פקידהממשלה שנכנס למפלגה הנאצית ב־1936 כדי להציל את משפחתו מעוני ומחסור הוא בעיני כיום אדם מכובד. לגביו היה משהו מוטל בכף באמת; הוא היה נתון לאיום; ולא היתה לו שום מרות חברתית או כנסייתית שתוכל לסייע להפוך את הרגשת האיום הזאת לרגש של שלוות־נפש.

האיום היחיד הנוסך כיום פחד בגרמני הוא האיום של רפיון בעסקים. ברגע שסכנה זו מבצבצת, מיד פורצת בהלה; כל שעוני־האזעקה מצלצלים. יש הרבה והרבה צעירים גבונים ביותר, פיקחים מאד, זריז־עט, כולם יודעי־דבר עד־הדאיג, מאומנים היטב בחכמת הניתוח, הבקיאים במלחמה הפוגית השלישית ממש כמו בפוקנר. אינני שואל את עצמי אלא היכן התנגדותם מתחילה, או היכן היא עשויה להתחיל. הם אינם יראים לא את אדנאור ולא את אולנהאור; אם תתפוס אותם באיזו סתירה, הרי יצביעו לפניך על כוח שהוא מסוכן הרבה יותר משני אלה כאחד: ליוזן מילר. בריה אגדית זו, גיין דו שלנו, היא בעיני כמין בדיה שבדו מתוך מצפון לא־טהור. ליוזן מילר ונפח העסקים, קשר הדוק יש ביניהם. כל מי שמעמיד בסכנה את העסקים צפוי להביא עליו את חמת־ועמם של הגרמנים; בנקודה זו הם פוסקים מהיות מאריכי־רוח. מותם של שכנים וידידים לא לימדם לכבד את החיים. הצער לא היה לחכמה, היגון לא היה לכוח. באורח פאראדוקסלי מרוששים הם, שפן אפילו נוכח איום קיים־ועומד אין ביכולתם ליהנות באמת מן הפריחה היחסית שהם שרויים בה. אפילו הרעב של השנים „לפני המטבע“ לא לימדם להתענג באמת על ברכתיו של הרגע. המחסור לא הוסיף תיבול לרווחה; כל מי שזכרונו מתמשך ומגיע אפילו עשר שנים אחורנית נחשב חולה, או שצריך לתת לו סם־הרדמה כדי שיתעורר רענן ומחוזק להוזה. מלוא החופן תפוחי־אדמה, נשיקה במבוי של בית, הלצה פוליטית בקרב מי שאינם חברי־המפלגה — זה היה המחיר בעד חיי־אדם. אולי סוד כיבוי זה של הזכרון גלום בנוסחה הנעלמה המחלקת את תקופת־חיינו לתקופה שלפני הרפורמה במטבע ולתקופה שלאחריה.

כל זאת ביקשתי לומר לאורח שלי, אך לא מצאתי את המלים. לחיצת־יד חטופה, „שלום“, והרפבת עקרה ונסעה. ירדתי במדרגות, מסרתי את כרטיס־הרציף שלי, והלכתי הביתה. שם, נוכח הבקבוקים הריקים שעודם מעידים על שיחה שלא עלתה יפה, מצאתי את לוח הציפחה של בני הצייר מונח על השולחן, ועליו תרגילי־חשבון כתובים־למשעי: $7+5=12$, $9+6=15$, 7 אינסוף. אחר סילקתי את הבקבוקים וניסיתי להעלות על הנייר מה שנבצר היה ממני להביע בשיחה. לא את הנוסחה — אך אולי איזה חלקים ממנה, אף כי שום איש לא יוכל לצרפם לכלל משוואה שיימצא לה פתרון אי־פעם. מי יערוב את לבו לדון את מנהיג־המפלגה המקומי שלא הסגיר את אמי, בזמן שאחרים הסגרו הסגירו. הצעיר השאפתני שיוכל לתבעני לדין על הוצאת־דיבה אם אקרא לו נאצי, אני תקוה שעוד יזכור כפעם־בפעם את עיניה האפלות של אמי.

מה פירוש הדבר להיות גרמני? פירוש הדבר שבמלון פאריזאי מתגרים אותך על היותך כזה. פירוש הדבר שבדרך שובך ברכבת המהירה אתה יושב מול פאישיסט צרפתי צעיר, המנסה לחלוק לך מחמאות על מידת העקיבות שבה הוגשמה האנטי-שמיות בארצך. פירוש הדבר שחוקה עליך שאינך זכאי לחוות דעה שעה שצרפתים מדברים בינם לבין עצמם על אלז'יריה; אולי תהיה לנו זכות דעה רק משעה שיגיע מספר ההרוגים באלז'יריה למספר האנשים שנהרגו תחת השלטון הגרמני באירופה בין 1933 ל-1945. מי מנהל את המאזן המסתורי הזה של האומות? מי קובע את המחיר לחיי אדם? היכן מקומה של אותה בורסה קודרת המכתיבה את טבלת-השערים הזאת? הבזיון במלון הפאריזאי מכוון, כמובן, דווקא נגד אותו גרמני שהביא את חופן תפוחי-האדמה ליהודי המסתתר, ופקיד-המכס הבריטי מחזיק במורך-אצבעות, כמי שנוגע בתעודותיו של מצורע, דווקא את דרכונו של אותו גרמני שלא העביר את ההלשנה. אם יש מעין הרגשה של אשמה קיבוצית בארץ הזאת, הרי היתה ראשיתה ברגע שה"רפורמה במטבע" החלה במכירת-האכרזה של צער, יגון וזכרונות.

מה רבות הסיבות לכעוס על הארץ הזאת, ובתוכה! אבל נגד מי יכוון הכעס הזה? יושבי הארץ הזאת בולעים הכל. מסך הטלביזיה יוכל להראות להם את שכנם הקרוב גוזע בתאונת-דרכים; הם אולי יחדרו ממקומם, אפשר יאמרו: "הרי אני מכיר אותו, לא?" ויחפזו ל"מספר" הבא על המסך. במהלך ה"מטבע" הבאה אפשר יפוחת ממונם בשיעור $0.1=100$; במקביל לכך יגדל אז הונם של קושרי-הקנוניה; האחרים יגנחו, יגדפו מעט, אך עד-מהרה יפשילו שרווליהם ויעבדו, יזעו, יעבדו. הנה זאת הדרך לחולל עדיין כמה נסים ולמנוע את התמרמרות הציבור על הנתון הנועלם במשוואה. הצד השני שבריבוי הפיכרות המופלא הוא גניבת הלחם המופלאה. פניהם של המומחים המנסים לתרץ את הנס בדברי-חלקות נבזבים הם וחסרי-חיים כירח.

כבר נראו דימדומי השחר כשקמתי מאצל שולחן-הכתיבה שלי. טורי הספרות התמימים על לוח-הציפחה של בני קיפחו כל ממשות. מחקתי את המשוואה אינסוף=7; היא רק תגרום לו צרות. בבתי-הספר עדיין קדוש הוא ספר החשבון; בבתי-הספר התקופות ההיסטוריות נחלקות לקטעים נפרדים. האורח שלי בלי ספק נרדם מפכר, אי-ישם בין בריסל לאוסטנדה. אמת-נכון, היה לו דרכון בריטי; ועם זאת אפשר שאצבעותיו הזהירות של פקיד-המכס בדובר תיפשקנה כלשהו, להביע קורט בוז, שפן הכרת-פניו גרמנית יותר מזו של הגרמני של ימינו. לבושו, תנועותיו ומבטאו מעידים עליו, ואף כי זה זמן כה רב איננו גרמני, חובה עליו לשלם בעד עוון הנחשב ישן ועם זאת עודנו כה חדש עד שרק אנו הגרמנים יודעים מהו.